31. *Chairrie, P.* Drapeaux et Etandards de la Revolution et de l'Empire / P. Chairrie. – Paris, 1982. – 228 p.

32. *Fraser, E.* The war drama of the Eagles / Edward Fraser. – London: John Murray, Albemarle street, W., 1912. – 442 p.

33. *Hollander, O.* Les drapeau et etendards de 1812 a 1815 / O. Hollander. – Paris-Nancy, 1902. – 238 p.

34. *Regnault, Jean.* Les Aigles Imperiales et le drapeau tricolore 1804–1815 / Jean Regnault. – Paris: J. Peyronnet, 1967. – 300 p.

УДК [930(476)«190/200»:34(091)«17/18»]

І. Г. Гушчынскі,

Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, г. Мінск, hushchynski@gmail.com

ПРАБЛЕМА ФАРМІРАВАННЯ І ДЗЕЙНАСЦІ СУДОВЫХ УСТАНОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў КАНЦЫ XVIII – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX ст. У ГІСТАРЫЯГРАФІІ 1990 – ПАЧАТКУ 2000-х гг.

It analyzes the historiography of the 1990s – the beginning of the 2000s on the issue of the formation and activity of judicial institutions in the territory of Belarus at the end of the 18th – the first half of the 19th century. The main attention is paid by researchers to such issues as the structure of judicial system and its evolution throughout this period, the place and role of local nobility in the formation of the staff of the courts. At the same time activity of imperial authorities on unification of local judicial system with Russian is interpreted and assessed rather differently by different authors. A number of issues (the role of judicial system in social-economic development, relations between judicial institutions and administrative authorities, the functioning of lawyers) are insufficiently disclosed and, consequently, seen promising for further research.

Проанализирована историография 1990 – начала 2000-х гг. по проблеме формирования и деятельности судебных учреждений на территории Беларуси в конце XVIII – первой половине XIX в. Основное внимание исследователей уделено таким аспектам, как структура судебной системы и ее эволюция на протяжении данного периода, место и роль дворянства в формировании кадрового состава судов. Выявлено, что наибольшая противоречивость оценок и трактовок свойственна освещению разными авторами действий правительства по унификации местной системы правосудия с общероссийской. Недостаточно раскрытыми и, соответственно, перспективными для дальнейшего исследования видятся следующие проблемы: роль судебных органов в социально-экономическом развитии, отношения между судебными учреждениями и административными властями, функционирование института адвокатуры.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

Вывучэнне судовых органаў у мінулым стварае ўмовы выкарыстання гістарычнага вопыту пры правядзенні мерапрыемстваў па ўдасканаленні правасуддзя на сучасным этапе. Акрамя таго гэта дазваляе ў больш поўнай ступені рэканструяваць гістарычную рэчаіснасць адпаведнай эпохі, бо суды заўсёды займалі важнае месца ў жыцці грамадства. Да 1990-х гг. праблема судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. знайшла даволі шырокае адлюстраванне ў працах гістарычнага і гісторыка-прававога характару. Аднак некаторыя яе аспекты, па-першае, засталіся недастаткова раскрытымі або ўвогуле неасветленымі, па-другое, атрымалі ў папярэдні перыяд супярэчлівыя трактоўкі і ацэнкі. Гэта абумовіла неабходнасць далейшай распрацоўкі дадзенай праблемы.

У 1990 – пачатку 2000-х гг. з'явілася некалькі прац, прысвечаных непасрэдна тэме судовых органаў на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.

Адзіным на сённяшні дзень спецыяльным вучэбным дапаможнікам па акрэсленай праблеме з'яўляецца «Судебные органы в Беларуси: конец XVIII – первая половина XIX веков» В. А. Шаўкапляс [15]. Верхняя храналагічная мяжа даследавання – узыходжанне на расійскі прастол Паўла I, адпаведна, мерапрыемствы Кацярыны II па арганізацыі сістэмы правасуддзя на тэрыторыі Беларусі не разглядаліся. В. А. Шаўкапляс, грунтуючыся на метадалагічных прынцыпах класавага падыходу, захаванне ў краі ў канцы XVIII – першай трэці XIX ст. судаўладкавання ўзору часоў Рэчы Паспалітай тлумачыла тым, што тут працягвалі панаваць феадальны спосаб вытворчасці і феадальныя адносіны [15, с. 7]. Пры гэтым аўтарам паказаны адрозненні, якія мела судовая сістэма краю ў параўнанні з перыядам да падзелаў. Змяненні ў мясцовым праве і сістэме правасуддзя, якія ўносіліся расійскімі ўладамі ў канцы XVIII – першай трэці XIX ст., былі накіраваны на поўную (але пакуль яшчэ не суцэльную) уніфікацыю іх з унутрырасійскімі парадкамі, а таксама ўмацаванне кантролю над судамі і фарміраваннем іх асабовага складу з боку адміністрацыйных улад [11; 13; 15, с. 8–9; 19; 23–26; 30; 31; 33–35, 45; 47]. Галоўная ўвага аўтара надаецца павятовым

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

земскім, галоўным і межавым судам. Даволі дэталёва паказаны іх кампетэнцыя, фарміраванне кадравага складу, узаемадзеянне з іншымі органамі ўлады, а таксама практыка (на прыкладах канкрэтных судовых спраў). Пры гэтым адзначым, што судовая сістэма краю ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. не абмяжоўвалася ўказанымі ўстановамі.

Судовай сістэме на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. прысвечаны артыкул А. П. Жытко і С. А. Талмачовай [6]. У ім дадзена даволі падрабязнае апісанне судаўладкавання, якое ахарактарызавана як шматузроўневае, грувасткае і ў цэлым недастаткова эфектыўнае. У артыкуле падкрэсліваецца саслоўнасць судовых органаў, што стрымлівала працэс складвання грамадзянскай супольнасці. Аўтары зрабілі выснову, што скасаванне прыгоннага права, правядзенне іншых рэформ на буржуазнай аснове патрабавалі карэннага рэфармавання судовай сістэмы ў інтарэсах як дзяржавы, так і ўсяго насельніцтва, незалежна ад класавай і саслоўнай прыналежнасці [6, с. 24].

Расійскі даследчык Н. М. Яфрэмава [5] прасачыла эвалюцыю сістэмы судовых органаў на тэрыторыі Беларусі ў перыяд праўлення Кацярыны II, паказаўшы яе асаблівасці на землях, далучаных да Расіі ў выніку розных падзелаў Рэчы Паспалітай. Яна сцвярджала, што ўраду удалося дасягнуць хуткай уніфікацыі судовай сістэмы Беларусі з агульнаімперскай, і тлумачыла гэта наяўнасцю агульных прававых традыцый, прававой ідэалогіі, гістарычных прававых каранёў, менталітэту народа. На яе думку, гэта было прагрэсіўнай з'явай, бо спрыяла зараджэнню пачаткаў прававой роўнасці, хаця і ў вузкасаслоўных межах [5, с. 407].

Рэфармаванню расійскімі ўладамі сістэмы судовых устаноў на тэрыторыі Беларусі, а таксама ўдзелу мясцовага дваранства ў камплектаванні іх асабовага складу ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. прысвечаны артыкулы С. Л. Лугаўцовай [9; 10]. Яна сцвярджала, што як пасля далучэння да Расіі, так і раней судовыя ўстановы краю былі незалежнымі ад адміністрацыі. Гэта тлумачылася імкненнем улад знайсці падтрымку ў асяродку шляхты, а таксама немагчымасцю адразу ўкараніць тут расійскае заканадаўства [10, с. 40]. Адносна фарміравання кадравага складу

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

судовых устаноў С. Л. Лугаўцова адзначыла, што пасля далучэння краю да Расіі большасць пасад працягвала замяшчацца мясцовым дваранствам на выбарнай аснове.

Аднак расійская адміністрацыя імкнулася абмежаваць кола асоб, якія ўдзельнічалі ў выбарах (перш за ўсё за кошт безмаёнтных дваран) [9, с. 294; 10, с. 41]. Прычым аўтар падкрэсліла, што пры Паўле I, у параўнанні з часам Кацярыны II, адбылося зніжэнне ролі вышэйшага саслоўя краю ў дзейнасці судовых органаў [10, с. 41].

Тэма судова-прававой сістэмы на тэрыторыі Беларусі пасля далучэння яе да Расіі знайшла адлюстраванне ў польскай гісторыка-прававой навуцы. С. Годэк [17; 18] апублікаваў некалькі прац па праблеме дзеяння III Статута ВКЛ у перыяд пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. Ён падкрэсліў вялікае значэнне Статута для развіцця права краін, на тэрыторыі якіх дзейнічалі яго нормы [18, с. 473]. Аўтар адзначыў, што III Статут ВКЛ у пэўным сэнсе некаторы час працягваў дзейнічаць у краі нават пасля 1840 г., калі было канчаткова ўведзена агульнарасійскае судовае заканадаўства, бо мела месца практыка палюбоўнага вырашэння спраў на падставе Статута. Гэта, з аднаго боку, было вынікам прыхільнасці насельніцтва да свайго права, а з іншага – дэманстрацыяй патрыятызму [18, с. 492–493]. Працы С. Годэка адметны даволі грунтоўным аналізам наяўнай гістарыяграфіі па названай праблеме (перш за ўсё польскай, а таксама расійскай), яе сістэматызацыяй і выяўленнем недастаткова даследаваных аспектаў.

Да праблемы судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. звяртаўся шэраг даследчыкаў у кантэксце вывучэння іншых тэм або ў цэлым становішча краю ў дадзены перыяд. Я. К. Анішчанка [1], паказваючы палітыку Кацярыны II на тэрыторыі Беларусі, адзначаў, што царызм з першых дзён далучэння новых земляў замацаваў тут вяршэнства расійскіх законаў, паставіў суды ў залежнае становішча ад адміністрацыі, а дэкларыраванае захоўванне мясцовых правоў і судаводства аказалася фікцыяй [1, с. 87, 184, 186]. Укараненне ва ўсходняй частцы Беларусі «Учреждений для управления губерниями…»

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

1775 г., на думку аўтара, мела хутчэй негатыўныя вынікі. Прынцып аддзялення судовай улады ад адміністрацыйнай застаўся нерэалізаваным, а судаводства функцыянавала на падставах спарахнелага, некадыфікаванага рускага і мясцовага заканадаўства, прычым без спроб спалучэння норм іх правапрымянення [1, с. 187]. У цэлым, адміністрацыйна-судовы лад гэтага часу Я. К. Анішчанка ахарактарызаваў так: «Гэта быў узаемавыгадны хаўрус (мясцовых землеўладальнікаў і царскай адміністрацыі. – І. Ю) і карыслівы здзек над бяспраўным народам» [1, с. 187].

Крытычнае стаўленне да палітыкі самадзяржаўя ў сферы правасуддзя на тэрыторыі Беларусі пасля ўключэння яе ў склад імперыі характэрна і для працы В. В. Шведа «Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.)» [14]. Аўтар зрабіў выснову, што ўкараненне агульнаімперскага заканадаўства, сістэмы кіравання і суда (няхай і паступовае) адначасова з захаваннем мясцовых прававых норм і ўстаноў прыводзіла да блытаніны і стварэння ўмоў для бюракратычнай цяганіны і злоўжыванняў [14, с. 134]. В. В. Швед у сваім даследаванні надаў пэўную ўвагу стварэнню яшчэ да 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (па ўказе Кацярыны II ад 30 кастрычніка 1794 г.) Вярхоўнага Літоўскага праўлення на чале з М. В. Рапніным, органы кіравання і суда якога былі падобныя да ўнутрырасійскіх. Гэта трактуецца аўтарам як пераходны этап да ўніфікацыі, якая пачалася неўзабаве [14, с. 119–120].

Праблема фарміравання сістэмы судовых органаў Беларусі і іх кадравага складу ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. знайшла адлюстраванне ў манаграфіі А. А. Кісялёва «Система управления и чиновничество белорусских губерний в конце XVIII – первой половине XIX в.» [8]. Аўтар паказаў эвалюцыю судовай сістэмы краю і асаблівасці кадравай палітыкі ўрада ў перыяды праўлення Паўла I, Аляксандра I і Мікалая I. А. А. Кісялёў даў у цэлым пазітыўную ацэнку пераўтварэнням імперскіх улад, накіраваным на ўкараненне агульнаімперскага заканадаўства ў сферы суда і парадку фарміравання асабовага складу судовых устаноў. Ён сцвярджаў, што ўвядзенне судовай сістэмы на ўзор унутраных губерняў мела станоўчае значэнне, бо Літоўскі

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

статут 1588 г. ужо даўно не адпавядаў сучасным патрабаванням [8, с. 76].

Інфармацыя аб судовых органах на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. утрымліваецца ў даведніках «Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802–1917)» [2], «Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917)» [11], «Могилевская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917)» [12]. У дадзеных выданнях паказана судаўладкаванне ў адпаведных губернях, яго эвалюцыя на працягу адзначанага перыяду, кампетэнцыя судовых органаў, асаблівасці фарміравання іх асабовага складу.

Праблема судовай сістэмы на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст., натуральна, асвечана ў абагульняльных працах па гісторыі Беларусі [7; 13] і вучэбных выданнях па гісторыі дзяржавы і права Беларусі [3; 4; 6]. Названая праблематыка падаецца ў іх дастаткова схематычна, што звязана перш за ўсё з абмежаванасцю аб'ёму адпаведных параграфаў выданняў такога тыпу. У абагульненым выглядзе падача матэрыялу ўяўляе сабой наступную паслядоўнасць: укараненне ў краі Кацярынай II судовай сістэмы расійскага ўзору – узнаўленне Паўлам I сістэмы правасуддзя часоў Рэчы Паспалітай – ліквідацыя мясцовых асаблівасцей суда Мікалаем I пасля паўстання 1830–1831 гг. Пры гэтым не заўсёды або недастаткова выразна паказаны наступныя аспекты: асаблівасці судаводства і судаўладкавання ў 1772–1797 гг. на тэрыторыях, далучаных да Расіі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай 1772, 1793, 1795 гг.; канкрэтныя змены ў судаўладкаванні пры Паўле I; спецыфіка выкарыстання Статута ВКЛ пры Кацярыне II і Паўле I.

Такім чынам, у 1990 – пачатку 2000-х гг. у гістарычнай і гісторыка-прававой навуцы распрацоўка праблемы фарміравання і дзейнасці судовых устаноў на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. атрымала далейшае развіццё. Асноўную ўвагу даследчыкаў прыцягнулі такія яе аспекты, як структура і функцыі судовай сістэмы, асаблівасці палітыкі расійскага ўрада адносна судова-прававой сферы краю ў розныя

РЭПАЗІТОРЫЙ БДПУ

перыяды, месца і роля мясцовага дваранства ў фарміраванні кадравага складу судовых устаноў. Найбольшая супярэчлівасць ацэнак і трактовак уласціва асвятленню рознымі даследчыкамі дзеянняў імперскіх улад, накіраваных на ўніфікацыю мясцовай сістэмы правасуддзя з агульнарасійскай. Недастаткова раскрытымі і, адпаведна, перспектыўнымі для далейшага даследавання бачацца наступныя праблемы: роля судовых органаў у сацыяльна-эканамічным развіцці, стасункі паміж судовымі ўстановамі і адміністрацыйнай уладай, функцыянаванне інстытута адвакатуры.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Анішчанка, Я. К.* Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796 гады) / Я. К. Анішчанка. – Мінск: Веды, 1998. – 211 с.

2. Витебская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1802–1917) / Т. Е. Леонтьева [и др.]; редкол.: А. К. Голубович (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Белорус. науч.-исслед. ин-т документовед. и арх. дела, 2009. – 524, [16] с.

3. *Вішнеўскі, А. Ф.* Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / А. Ф. Вішнеўскі, І. У. Вішнеўская. – Мінск: Тетра-Системс, 2005. – 192 с.

4. *Доўнар, Т. І.* Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : падруч. для студэнтаў / Т. І. Доўнар. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2014. – 415 с.

5. *Ефремова, Н. Н.* Становление судебной системы Белоруссии в последней трети XVIII – первой трети XIX в. / Н. Н. Ефремова // Гісторыя і сучаснасць: беларуская дзяржаўнасць ва ўсходнееўрапейскім цывілізацыйным кантэксце: зб. навук. пр. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т, 2012. – С. 404–408.

6. *Жытко, А. П.* Судовая сістэма на тэрыторыі Беларусі (канец XVIII – сярэдзіна XIX ст.) / А. П. Жытко, С. А. Талмачова // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. – Сер. 2. – 2014. – № 2. – С. 20–25.

7. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. : у 2 кн. – Мінск: Беларуская навука, 2011. – Кн. 1. – С. 62–79.

8. *Киселев, А. А.* Система управления и чиновничество белорусских губерний в конце XVIII – первой половине XIX в. / А. А. Киселев. – Минск: Воен. акад. РБ, 2007. – 171 с.

9. *Луговцова, С. Л.* Реформирование системы судебных учреждений Беларуси в последней трети XVIII в. / С. Л. Луговцова // Пр. гіст. фак-та БДУ. – 2009. – Вып. 4. – С. 289–295.

10. *Луговцова, С. Л.* Участие шляхты в комплектовании состава судебных учреждений Беларуси в конце XVIII – начале XIX в. / С. Л. Луговцова // Пр. гіст. фак. БДУ. – 2007. – Вып. 2. – С. 39–45.

11. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917) / сост. Т. Е. Леонтьева; редкол.: В. И. Адамушко (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Белорус. науч.-исслед. ин-т документовед. и арх. дела, 2006. – 392 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

12. Могилевская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917) / сост.: Ю. Н. Снапковский, Д. Л. Яцкевич; редкол.: Д. В. Яцевич (гл. ред.) [и др.]. – Минск: Беларусь, 2014. – 814 с.

13. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / М. В. Біч [і інш.]; рэдкал.: М. П. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.). – С. 49–57.

14. *Швед, В. В.* Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.) / В. В. Швед. – Гродна: Гродз. дзярж. ун-т, 2001. – 416 с.

15. *Шелкопляс, В. А.* Судебные органы в Беларуси: конец XVIII – первая половина XIX веков: учеб. пособ. / В. А. Шелкопляс. – Минск: Акад. МВД РБ, 1997. – 64 с.

16. *Юхо, Я. А.* Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам.: у 2 ч. / Я. А. Юхо. – Мінск: РІВШ БДУ, 2000. – Ч. 2. – 352 с.

17. *Godek, S.* III Statut litewski w dobie porozbiorowej – stan badań nad dziedzictwem prawa litewskiego / S. Godek // Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej. – Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2010. – T. II. – S. 473–499.

18. *Godek, S.* III Statut Litewski w dobie porozbiorowej / S. Godek. – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2012. – 810 s.

УДК 303.446.4:947.6«1921/1939»–053.81

В. В. Данілові́ч,

Інстытут гісторыі НАН Беларусі, г. Мінск,
ii@history.by

МОЛАДЗЬ У ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫМ, САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫМ І ДУХОЎНА-КУЛЬТУРНЫМ ЖЫЦЦІ САВЕЦКАЙ БЕЛАРУСІ 1921–1939 гг.: ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ПРАБЛЕМЫ

The article describes the historiography of the problem of youth participation in socio-political, socio-economic, spiritual and cultural life of the Soviet Belarus 1921–1939 years. The author concludes that the problem does not become the object of more in-depth and comprehensive study. In historiography presented individual stories on the subject. Many issues remain a little research.

В статье рассмотрена историография проблемы участия молодежи в общественно-политической, социально-экономической и духовно-культурной жизни Советской Беларуси 1921–1939 гг. Автором сделан вывод о том, что данная проблема не стала еще объектом глубокого и всестороннего исследования. В историографии представлены отдельные сюжеты по данной проблематике. Многие вопросы остаются малоисследоваными.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ